

REPERE MORALE ȘI FILOSOFICE ÎN CARTEA *PILDE FILOSOFEȘTI*, TRADUCERE DIN LIMBA GREACĂ DE ANTIM IVIREANUL, TÂRGOVIȘTE, 1713*

- MORAL AND PHILOSOPHICAL POINTS OF MARK IN THE BOOK OF
PHILOSOPHERS' PARABLES, TRANSLATION FROM THE GREEK
LANGUAGE BY ANTIM IVIREANUL, TÂRGOVIȘTE, 1713-

Marin BUGIULESCU*,

Pr. lect. univ. dr. la Facultatea de Teologie Ortodoxă și Științele Educației,
Universitatea Valahia din Târgoviște,

ROMANIA

Email: m_bugiulescu@yahoo.com

ABSTRACT

The research aims to study aspects of philosophical anthropology and axiology in the work of Antim Ivireanul. The core of Antim's work, especially the anthropological problem, is developed through the possibility and privilege given to man to have a conscious life. From an epistemological point of view, the chosen theme is part of a problematic that philosophical research has approached very little, subordinating it to concerns in the area of Christian theology, history and especially Romanian literature. However, Antim's work contains numerous anthropological concepts that define man from the perspective of philosophy, the meaning of life, social culture and everything related to the philosophical study of man. Going beyond the fragmentation of various scientific approaches, such a philosophical perspective presents man in his psycho-physical entirety, as soul and body.

Keywords: *Antim Ivireanul; philosophical anthropology; axiology; moral;*

INTRODUCERE

Mitropolitul Antim Ivireanul s-a născut în 1650 în Iviria, primind la botez numele de Andrei. Încă din tinerețe a fost luat rob de turci și dus la Constantinopol¹. Eliberat de sub tutela otomană, a trăit în preajma Patriarhiei Ecumenice unde a învățat sculptura, pictura, broderia, limbile greacă, arabă, turcă. În 1691, se afla la curtea domnitorului Constantin Brâncoveanu (1688-1714), care cunoscând bunele lui calități, i-a încredințat conducerea tipografiei care funcționa pe lângă mitropolia din Țara Românească. În octombrie 1691 a tipărit cartea *Vasile Macedoneanul. Capitoale îndemnătoare*, de Hrisant Notaras, în limba

* This study constitutes a new version, the initial form having been published in the volume: *Tipăriturile de la Târgoviște ale Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul*, edited by the Publishing House of the Archdiocese of Târgoviște in 2023.

* Marin Bugiulescu, PhD. in Orthodox Theology & PhD. Student at Doctoral School of Philosophy, University of Bucharest, Romania.

¹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, ed. a II-a, Edit. IMB., București, 1994

grecească pe care a semnat-o „*Antim Ieromonahul*”². Ulterior, a ajuns conducător al tiparniței de la București, unde a lucrat până în 1694, tipărind 3 cărți, între care o *Psaltire* românească cu versuri scrise de el în cinstea domnitorului Constantin Brâncoveanu. În 1694 s-a mutat la mănăstirea Snagov, unde a rămas până în 1701. Aici a întemeiat o nouă tipografie, a tipărit 15 cărți, dintre care 5 în românește. În 1701 s-a reîntors în București, unde până în 1705 a tipărit alte 15 cărți.

A fost ales episcop al Râmnicului (1705-1708), perioadă în care a tipărit 9 cărți, dintre care 3 în românește. Ca Mitropolit al Ungrovlahiei (1708-1716), a avut frumoase calități de păstor, predicator și patriot. A înființat o nouă tipografie la Târgoviște, unde a tipărit 18 cărți, dintre care 11 în românește. În 1715 a mutat-o la București și a înființat alta la mănăstirea *Antim*, ctitoria sa. Mitropolitului Antim îi revine meritul de a fi generalizat tipărirea de cărți în limba română folosite în slujbele bisericești. În total s-au tipărit în Țara Românească, în timpul activității sale, 63 de cărți, din care 38 lucrate de el, 21 în românește, 4 scrise de el însuși. Se remarcă *Didahiile* sau *Predicile*, în care folosește vocabularul românesc specific începutului de secol XVII.

Mitropolitul Antim Ivireanul a fost un înflăcărat patriot și luptător împotriva asupririi otomane. El a păstorit până la moartea domnitorului Constantin Brâncoveanu (1714) apoi, pentru scurtă vreme, în timpul lui Ștefan Cantacuzino. După instalarea pe tronul domnesc al primului domn fanariot, Nicolae Mavrocordat (1714), au început zile grele pentru bătrânul mitropolit. Învinuit că ar fi uneltit împotriva noului domn, a fost arestat și închis, cerându-i-se demisia, fapt pentru care a fost caterisit, urmând să fie închis pe viață la mănăstirea Sfânta Ecaterina din Sinai, dar nu a mai ajuns acolo pentru că turcii care îl însoțeau l-au ucis și l-au aruncat în râul Tundja, lângă Adrianopol (1716). Cercetând viața și faptele martirice, în 1992, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române l-a trecut în rândul sfinților, cu ziua de cinstire 27 septembrie.

1. NOȚIUNI CRITICE. PILDE FILOSOFEȘTI, TRADUCERE DE ANTIM IVIREANUL, TÂRGOVIȘTE, 1713

Între cărțile deosebite tipărite în arealul eclezial se numără cartea *Pilde filosofești*, care a apărut la Târgoviște, în anul 1713, fiind o traducere realizată de Antim Ivireanul din limba greacă veche. De la apariția acesteia se împlinesc anul acesta 310 ani. Legătura dintre rațiune, credință și ideile religioase reprezintă o problemă moral-socială abordată și de filosofie. De aceea, spre exemplu, filosofi greci au conceput lumea în sine ca ceva de la sine înțeles, ceva care ține de ordinul evidențelor constrângătoare logic, iar omul a fost considerat drept ființa religioasă, rațională și socială. Sub influența spiritului laic francez, întemeiat pe surse orientale, la sfârșitul secolului al XVII-lea a văzut lumina tiparului cartea *Les bons mots et les Maximes des Orientaux* (Traduction de leurs ouvrages en arabe, en persan et en turc, Avec des remarques. Par Mons. Antoine Galland, Paris, 1694). Această operă a fost tradus în

² Vasile Macedoneanul. *Capitole îndemnătoare*, București: Tipografia Domnească, 1691, Tipar negru, pe două coloane, în limba greacă. Prefața: *A lui Vasilie Macedoneanul, împăratul Grecilor, Capitole îndemnătoare șase zeci și șase, către fiul său Leon Înțeleptul și împărat tot al Grecilor, având acest acrostih: Vasilie întru Hristos regele Grecilor către scumpul său fiu și co-rege Leon. Care prin hotărârea prea luminatului, prea înălțatului și prea maiestuosului stăpân și domn a toată Ungrovlahia, Domnului Domn Ioan Constantin Basarab Voevod, acum întâi au fost traduse prin perifrază în limba modernă grecească de către Hrisant Notara, ieromonahul Peloponesianul și arhimandritul prea sfântului și domnescului mormânt, și s-au tipărit cu cheltuiala și tot din porunca înălțimei sale, și cu îndreptarea tot a pomenitului Hrisant, în renumitul oraș al Ungrovlahiei București. În anul mântuirii 1691 în luna Octombrie, de către Antim Ieromonahul.* (Traducere a titlului conform BRV).

italiană de Anton Maria Del Chiaro³, pentru a fi, apoi, redactată în limba greacă de predicatorul Curții, *Ioan Avramios*, operă după care Antim Ivireanul a tipărit în limba românească, dar cu litere slavone, la Târgoviște, în anul 1713, *Pilde filosofești*, așa cum se arată în prefața ei. Cartea este o traducere din limba greacă și conține 946 sentințe cuprinse atât în traducerea românească cât și în cea grecească publicată de Antim tot la Târgoviște în același an, 1713.

Alexandru Duțu a studiat și a transcris parțial din cartea *Pilde filosofești*, contribuind la cercetarea originii textului folosit în traducerea românească a lui Antim Ivireanul. Până la acest moment, textul cărții nu a fost transcris integral în limba română și nici studiat îndeajuns, deși merită acest fapt, deoarece conține o veritabilă colecție de maxime, adevărate repere pentru viață, idei și concepte filosofice și, mai mult de atât, face parte din primele opere ale culturii filosofice care a circulat în spațiul românesc. Această colecție de maxime, la origini, are ca principal culegător pe *Antoine Galland* (1646-1715), care, ajungând la Constantinopol, a dobândit vaste cunoștințe despre cultura și filosofia orientală⁴. Așadar, această carte a fost tradusă inițial din franceză în italiană de către *Del Chiaro*, apoi în limba greacă de *Ioan Avramie* și, în sfârșit, în românește, de Antim Ivireanul, după cum ne informează Del Chiaro: „*Le Massime degli Orientali, traduzione della lingua francese nella italiana, fatta da me e dedicata al principe Constantin Brancovani, per di cui comando il P. Giovanni Abrami (allora predicatore al servizio di detto principe) le tradusse in greco volgare, ma non senza notabile alterazione fuorono poi tradotte della greca nella valaca favella per opera dell' arcivescovo di Valachia Antimo, il quale poi fece stamparle in amendue le suddette lingue a speze di Maano Apostolo, 1713, in Bucarest, in 16*” (*Maximele Orientului, traducere a limbii franceze în italiană, făcută de mine și dedicată domnitorului Constantin Brancovani, pentru a cărui comandă P. Giovanni Abrami (pe atunci predicator în slujba acestui principe) le-a tradus în greacă vulgară, dar nu fără modificări notabile, au fost apoi traduse din greacă în limba valaha de către Arhiepiscopul Valachiei Antimo, care apoi le-a tipărit în ambele limbi menționate mai sus, în cuvintele lui Maano Apostolo, 1713, în București, în 16*).⁵ Din această consemnare aflăm că la baza textului *Pilde filosofești* se află fără niciun dubiu *Les bons mots et les maximes des Orientaux*, lucrare pe care a tradus-o în italiană *Del Chiaro*, pentru a fi, apoi, tradusă în greacă de predicatorul *Ioan Avramios* și în română de Antim Ivireanul. Concomitent cu traducerea în românește, Mitropolitul Antim a tipărit o nouă ediție și în grecește, cu titlul *Maxime ale unor filosofi vechi* sau *Maxime filosofice*, tot în anul 1713, la Târgoviște.

Ca argument intern cu privire la atribuirea traducerii lui Antim Ivireanul, din prefața cărții reiese foarte clar acest fapt: „*Pildele filosofești. De pe limba grecească tălmăcite românește. Carele cu cucerie s-au închinat prea luminatului oblăduitoriu Țării Rumânești.*

³ Născut în 1669 în Florența, celebrul oraș al artelor Renașterii, Anton Maria del Chiaro este înscris în anul 1674, în jurul vârstei de 15 ani, la colegiul San Salvatore. Florența devine un oraș al erudiților și școlilor între care se remarcă Accademia della Crusca. La colegiu și-a însușit disciplinele teologice, mulți din absolvenții instituției deveneau preoți. Anton Maria del Chiaro s-a pregătit serios la limba latină și greacă, istorie și filosofie, retorică și poetică, în cei cinci ani de colegiului (între 1684-1689) - discipline pe care ulterior le va predă. Adus în Țara Românească ca secretar al domnului Constantin Brâncoveanu și tutor al copiilor lui Ștefan Cantacuzino, a lăsat importante însemnări despre istoria Țărilor Românești în opera *Revoluțiile Valahiei*, dar și despre viața bisericească, obiceiurile locului, precum și despre cultura și civilizația noastră.

⁴ Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII (1700-1821)*, Editura pentru Literatură, București, 1968, p. 47

⁵ Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni delle Valachia- Revoluțiile Valahiei*, ediția N. Iorga, București, 1914, p. 52

Ioan Constandin Basarab Voievod, fiind mitropolit Chir Antim Ivireanul. De Chir Manul al lui Apostoli, cu a căruia cheltuială acum întâi sau tipărit în Tîrgoviște, la leat 1713” (109 foi/ 218 pagini, fără numerotare). La sfârșit, pe ultima filă, se găsește mențiunea: „Și s-au tipărit această cărțuie la leat 1713, prin osteneala lui Gheorghe Radovici”⁶. Meșterul tipograf și diortositor al cărților românești a fost ucenicul său Gheorghe Radovici, iar al celor grecești, ieromonahul Mitrofan Grigoras. Având o bună receptare, cartea *Pilde filosofești* a fost reeditată, cu unele adaosuri sau reformulări, cele mai însemnate ediții fiind cea de la Râmnic-1783, Brașov-1808, Sibiu-1814, București-1864.

Cartea *Pilde filosofești* s-a răspândit foarte repede pentru buna acomodare cu spiritul epocii, de aceea a și fost tipărită atât în limba greacă, cât și în română. Pentru societatea românească, a fost retipărită în 1783, la Râmnicu Vâlcea, prin grija ierodiaconului Grigore Râmnicăneanu⁷ și, în același an, într-un nou tiraj, la Sibiu. În 1795, o ediție apropiată de cuprinsul cărții publicate de Antim a apărut cu sprijinul celor care se grupaseră la inițiativa *Societății Filosoficești din Ardeal* „ca urmare a includerii ei pe lista cărților pe care intelectualii transilvăneni începeau să le publice pentru luminarea neamului românesc”⁸.

În anul 1844, în tipografia din Iași, retipărește cartea *Pilde filosofești*, în formă restrânsă, fiind dedicată spațiului monahal. De asemenea, în 1909, marele nostru istoric Nicolae Iorga a publicat unele pasaje cu scopul de a pune în lumină unele aspecte religioase, filosofico-morale și culturale ale societății românești, precum și atribuirea aceste traduceri Mitropolitului Antim Ivireanul.

Cartea *Pilde filosofești* a circulat și prin intermediul manuscriselor, fie în formă redusă ca text, sau cu diverse completări - amintim de exemplarul din Transilvania, copiat în 1773 (Ms. 536), aceeași ediție fiind folosită și de un meșter caligraf moldovean, în 1745 (Nls. 2110) precum și de manuscrisul arhimandritului Ghenadie de la Cozia, cu titlul *Toată cunoștința filosofiei cu pilde filosofești* (Ms. 3472). Alte manuscrise au fost descoperite în județul Brașov (Ms. 3820); lângă Mediaș, Simion din Hiatfalău în 1764, realizează nouă o copie (Ms. 2370), ceea ce arată largă răspândire în tot spațiul românesc.

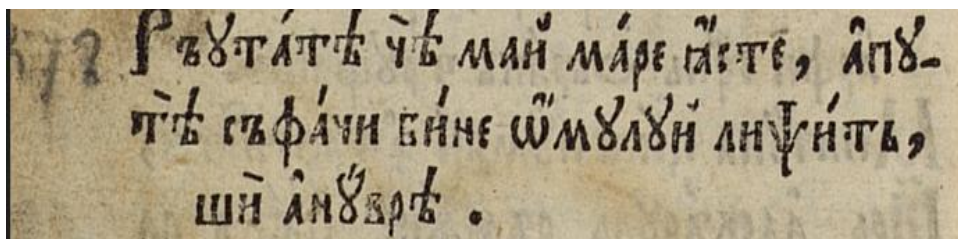
2. SFATURI PENTRU VIAȚĂ, ÎNTÂLNIREA DINTRE ETICĂ ȘI MORALĂ ÎN CARTEA PILDE FILOSOFEȘTI

Desfășurarea maximelor sau pildelor în cadrul celor două tipuri de valori etico-filosofice și religios-morale exprimă raportul față de învățătura creștină și de activitatea omului de zi cu zi. Filosofia morală, ca și religia, surprinde activitatea practică a omului, dar cu influențe în sfera metafizicului sau al suprasensibilului (al autoreflexiilor).

⁶ *Pilde filosofești* (1713). Exemplarul studiat este păstrat la BAR, București, are numerotarea maximelor cu creionul, probabil de un cercetător, la care ne-am raportat pentru a identifica textul prin citări, iar numerotarea paginilor este proprie.

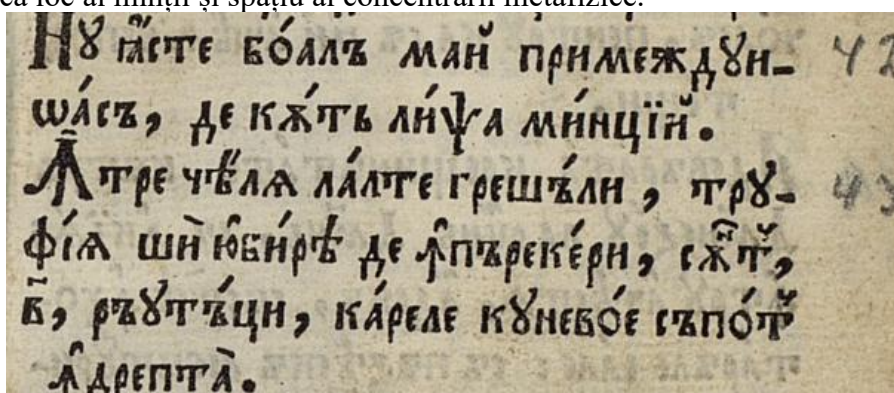
⁷ Prefața: *Pilde/ filosofești/ care s-au tipărit acum/ a doao oară, în zilele prea/ lumnatului domn Io/ Nicolae Costandin/ Caragea voevod, cu chiel-tu-ia-la iubitoriului/ de D(u)mnezeu, Kiriu Kir/ Filaret epi(s)cop (al) Râm(nicului)/ în sfânta Episcopie a Râm(nicului)/ la anul de la Is. Ch. 1783/ s-au tipărit de popa Costandin Mihai Popovici tip(ograf) Rîmniceanul.*

⁸ Daniela Luminița Lupu, *Tiparul și cartea în Țara Românească între anii 1716-1821*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2009, p. 418

„Răutatea cea mai mare este, a putea să faci bine omului în ființă și a nu vrea.” (572, p.138)

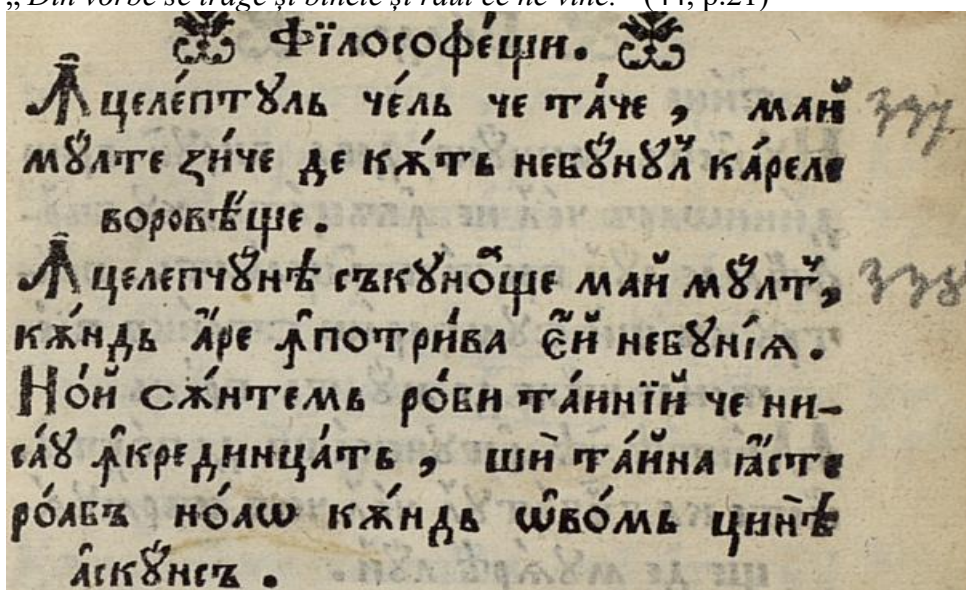
Binelui sau răul trec prin mintea și inima omului, în funcție de percepția dată de gândire, de alegerile și de faptele pe care omul le săvârșește. Astfel, inima devine locul cel mai important al vieții spirituale, desigur inima din acea perspectivă care rezumă sufletul omului, ca loc al minții și spațiu al concentrării metafizice.

„Nu este boală mai primejdioasă, decât lipsa minții (42, p.21). Între celelalte greșeli, trufia și iubirea de împerecheri sunt la răutăți care cu nevoie se pot îndrepta.” (43, p.21)

Omul despre care vorbește această operă are la dispoziție un timp bine delimitat pentru a acționa și a gândi. Sub acest semn al efemerului, omul e dator să lucreze la propria sa perfecționare; alegând binele și ocolind răul, omul intră în spiritul *înțelepciunii*, care-l ajută să treacă de cele mai dificile obstacole.

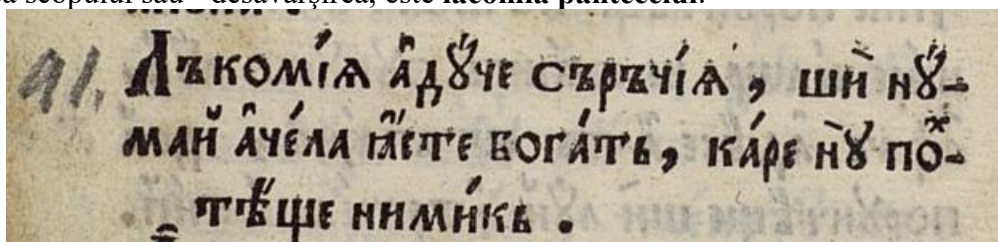
„Din vorbe se trage și binele și răul ce ne vine.” (44, p.21)

„Înțeleptul cela ce tace, mai multe zice decât nebunul care vorbește.” (337, p.83)
 „Înțelepciunea se cunoaște mai mult când are împotriva ei nebunia. Noi suntem robi tainei ce ni s-a încredințat și taina este roabă nouă când o vom ține ascunsă.” (338, p.83)

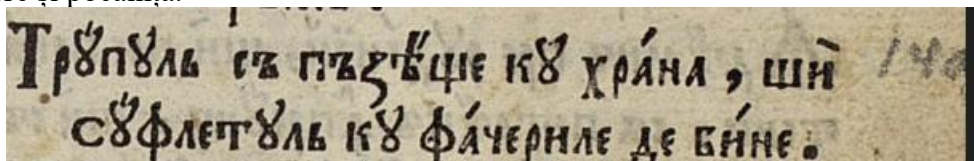
Înțelepciunea îi conferă omului noblețea unui filosof, care între calitățile de acest gen este foarte puternică, deoarece urmărește un discernământ și oferă un echilibru de gândire. Desprins din lupta ascetică, omul nu e ancorat doar în cadrul său firesc social, de aceea *maximele filosofice* continuă să se ocupe de *desăvârșirea* lui personală chiar în cadrul relațiilor cu ceilalți. Acest proces, însă, presupune o experiență obținută prin cunoașterea resorturilor vieții și prin utilizarea celor mai diverse metode și mijloace.

Dintre păcatele și patimile cu care se confruntă adesea omul în cadrul vieții cotidiene amintim: mândria, lăcomia pântecelui, avariția, lenea sau trândăvia, mânia, ura, trufia. Mândria a dus la căderea îngerilor și a oamenilor din starea de fericire. Mândria a fost condamnată de Mântuitorul Iisus Hristos prin cuvintele: „*Învățați de la Mine că sunt blând și smerit cu inima și veți afla odihnă sufletelor voastre*” (Matei 11, 29). Mânia trebuie alungată cu totul din suflet pentru „*otrava ei ucigătoare*”. Cât timp sălășluiește în inimă și orbește ochiul minții prin vătămarile întunericii, nu vom putea judeca printr-o dreaptă socoteală, nu ne vom bucura de cinstita contemplare, nu vom putea sfătui pe alții, nu vom deveni capabili de adevărata lumină duhovnicească. Un păcat dominant, cu care trebuie omul să lupte pentru realizarea scopului său - desăvârșirea, este **lăcomia pântecelui**.

„Lăcomia aduce sărăcia și numai acela este bogat, care nu pofteste nimic.” (91, p. 32)

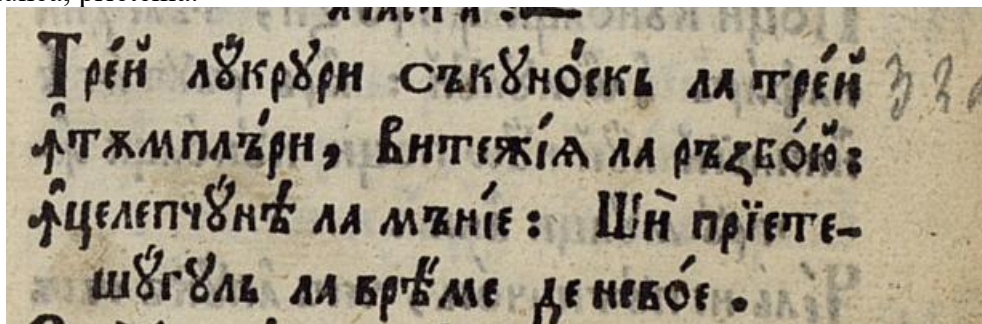
Împotriva lăcomiei, creștinii au practica postului, a cumpătării, de aceea mai întâi trebuie să biruim pofta pântecelui și să ne ușurăm sufletul, însă nu numai prin postiri, ci prin priveghere și pocăință.

„Trupul se păzește cu hrana, si sufletul prin facerea de bine.” (149, p.43)

Prin post se ajunge la o stare bună și echilibrată a trupului. Dar cea mai mare realizare e cea spirituală. Hrana este o condiție esențială a vieții. Însuși Mântuitorul Iisus Hristos ne îndeamnă să ne rugăm pentru primirea ei: „*Pâinea noastră cea spre ființă dă-ne-o nouă astăzi*” (Matei 6,11). Hrana este, așadar, un lucru firesc, necesar vieții; totuși când se abuzează de ea, când devenim robii pântecelui, neavând altă preocupare decât mâncarea, atunci acest lucru firesc se transformă în păcat. Lăcomia atrage după sine osânda veșnică. În strânsă legătură cu lăcomia este **avaritia** sau iubirea de arginți. Păcatul acesta se manifestă prin dorința și preocuparea continuă a arghirofilului de a-și spori mereu averea și de a păstra cu tenacitate cele adunate numai pentru el, refuzând să împartă și celor lipsiți de ele. Viața ne

învață că nicidecum nu trebuie să ne pierdem răbdarea, înțelepciunea, bunul cumpăt, recomandate cu stăruință. Exprimând relațiile sociale, dar și intrigile inerente, unele maxime trecute prin filtrul experienței surprind valorile perene ale omenirii, cum ar fi curajul, înțelepciunea, prietenia.

„Trei lucruri se cunosc la trei întâmplări: Vitejia la război, înțelepciunea la mânie și prietenul la vreme de nevoie.” (329, p.81)

CONCLUZII

Antim Ivireanul, prin îndemnul de sorginte creștină expuse împreună cu ideile de filosofie morală, românii au primit numeroase recomandări pe care le-au putut interpreta diferit spre a le aplica situațiilor concrete de viață. În fraze simple inspirate de conceptele filosofice, dar și din înțelepciunea populară, Mitropolitul Antim Ivireanul i-a învățat care sunt cele mai importante norme morale pentru bună conviețuire.

În cartea *Pilde filosofești*, morala care de desprinde din practicarea credinței este pusă în slujba lui Dumnezeu și a omului, a lumii și a societății. Rugăciunea, smerenia și credința sunt pentru om și societate mijloacele absolut necesare vieții. Ultima povață morală face apel la conștiința omului, la efemeritatea vieții, dar mai ales la sensul ei.

„Socotește pururea de unde ai venit, unde vei să mergi, și unde vei să petreci în veci.” (946, p. 218)

Cartea *Pilde filosofești*, prin învățătura diseminată, a avut menirea să arate oamenilor calea regăsirii fericirii pierdute, la care Antim Ivireanul a contribuit folosindu-se atât de învățătura creștină revelată, dar și de cultura și filosofia vremii. Acesta a expus experiențele legii morale prin trăirea intensă a învățăturilor evanghelice nu doar pentru omul vremii sale, ci și pentru acela din societatea fiecărui timp, pentru că binele, adevărul, înțelepciunea, virtuțile în general conțin valori perene și norme axiologice absolut necesare oricărei societăți bine organizate și mai ales omului care are nevoie de educație și de progres cultural-spiritual.

BIBLIOGRAFIE

- [1] Antim Ivireanul, *Pilde filosofești*, Târgoviște (1713), BAR, București. Traducere: *De pe limba grecească tălmăcite rumânește. Carele cu cucerie s-au închinat prea luminatului oblăduitoriu Țării Rumânești Ioan Constandin Basarab Voievod, fiind mitropolit Chir Antim Ivireanul. De Chir Manul al lui Apostoli, cu a căruia cheltuială acum întâi s-au tipărit în Tîrgoviște, la leat 1713.*
- [2] *Pilde filosofești*, Râmnicul Vâlcea (1783), *Care s-au tipărit acum a doua oară în zilele prea luminatului Domn IO Nicolae Constandin Caragea Voievod. Cu chieluiala iubitoriului de Dumnezeu, Chir Filaret, episcop Rîm [= Rîmnic]. În sfînta episcopie a Rîm [= Rîmnicului]. La anul de la Hs 1783. S-au tipărit de popa Costandin, Mihai Popovici.* (140 foi numerotate cu litere slavone reeditare cu unele modificări a tipăriturii lui Antim Ivireanul de la Târgoviște, 1713).
- [3] Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni delle Valachia- Revoluțiile Valahiei*, ediția N. Iorga, București, 1914.
- [4] Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII (1700-1821)*, Editura pentru Literatură, București, 1968.
- [5] Mons. A. Galland, *Les Maximes. Les bons mots et les Maximes des Orientaux. Traduction de leurs ouvrages en arabe, en persan et en turc*, Paris, 1694.
- [6] Daniela Luminița Lupu, *Tiparul și cartea în Țara Românească între anii 1716-1821*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2009.
- [7] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, ed. a II-a, Edit. IMB., București, 1994